

Engels-Nederlandse rivaliteit in de Grote Oost, 1579-1630

Dr. Chris de Jong

Omstreeks 1600 meenden de Engelsen evenveel recht te hebben op de rijkdommen van de Grote Oost (oostelijk Oost-Indië) als de Republiek der Verenigde Nederlanden (Verenigde Provinciën). Ze probeerden het monopolie dat de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in Zuidoost-Azië aan het opbouwen was open te breken en te vervangen door een Engels-Nederlands duopolie. De Republiek voelde daar niets voor en was ervan overtuigd de Engelsen het hoofd te kunnen bieden. Dit conflict bereikte begin 1623 een dramatisch dieptepunt en had een nasleep van eeuwen.

1. Het jaar 1623

In 1624 verscheen een anoniem pamflet getiteld *A true declaration of the Newes that came out of the East-Indies with the Pinace called the Hare, which arrived at Texel in Iune, 1624*. Het was de vertaling van een Nederlands pamflet, *Waerachtich Verhael Vande Tidinghen ghecomen wt de Oost-Indien, met the Iacht ghenamt de Haze, in Iunio 1624. in Texel aenghelandt*.¹ In deze pamfletten werd de Nederlandse visie gegeven op de geruchtmakend berechting in Amboyn in februari en maart 1623 wegens hoogverraad van een aantal Engelse handelaars, Japanners en een Portugees, die resulteerde in hun dood door onthoofding.²

In hetzelfde jaar verscheen een Engelse weerlegging met een titel en een openingsprent die niets aan duidelijk te wensen lieten. De prent stelde een Engelsman voor, die gemarteld werd, ondermeer met een gloeiende pook, een mes en brandende kaarsen onder de voetzolen en armholtes. Enkele landgenoten keken verstijfd van angst vanachter tralies toe. Deze weerlegging was getiteld *A true relation of the vnivst, crvell, and barbarovs proceedings against the English at Amboyna In the East-Indies*. Dit stuk werd gevolgd door *Antwoorde vande Duytsche Relatie, aengaende die ghepretendeerde Conspiratie vande Engelschen in Amboyna in Oost-Indien* (1624) met op de laatste bladzijde de openingsprent uit de Engelse weerlegging. Het Engelse pamflet, dat de verhoren en martelingen beschreef, kende meerdere herdrukken, wat duidde op de grote belangstelling voor en verontwaardiging over wat in Engeland bekend werd als de “Amboyna Massacre”. Tot in de 19de eeuw werd in Groot-Brittannië naar deze kwestie verwezen om te waarschuwen voor de wreedheid en onbetrouwbaarheid van de Nederlanders.³

¹ De Engelse vertaling was het werk van John Wing, een naar Vlissingen uitgeweken dissidente Engelse predikant, Sprunger, *Dutch Puritanism*, 201-202. De 3de druk (1632) is opgenomen in een band met *A true relation of the vnivst, crvell, and barbarovs proceedings*. Zie beneden, literatuuropgave.

² Ter gelegenheid van de 300ste “verjaardag” verscheen: Stapel, “De Ambonsche ‘Moord’ (9 Maart 1623)”.

³ Zie bijvoorbeeld *A Collection of Voyages and Travels*, II, 280-352; “Barbarous Proceedings against the English at Amboyna, in 1622”.

Het proces te Ambon was het voorlopige sluitstuk van de stijgende spanningen tussen beide naties gedurende de voorbije kleine halve eeuw. In dit essay zal geprobeerd worden na te gaan hoe het zover heeft kunnen komen en wat de afloop was, voorzover die er was.⁴

2. Engelsen in de Grote Oost

Het dramatische proces van begin 1623, een “ongelukkige gebeurtenis” volgens Johan Huizinga,⁵ betekende het einde van een periode waarin de Nederlanders en de Engelsen beide en vrijwel tegelijk probeerden in de Grote Oost (het oostelijk deel van het huidige Indonesië) een handelsimperium op te bouwen. Deze periode was begonnen met een kort bezoek van Sir Francis Drake aan Ternate in november 1579. Hij werd er hartelijk ontvangen. Na verschillende opstanden tegen de Portugezen op hun eiland waren de Ternatanen onder Sultan Baab Ullah (1570-1583) erin geslaagd de bezetters te verdrijven. Die hadden zich vervolgens op het naburige Tidore gevestigd, een eiland waarmee Ternate al sinds generaties op voet van oorlog stond. Op het moment van Drake’s bezoek bereidden de Ternatanen een aanval op Tidore voor, waarbij ze hoopten op zijn steun om de laatste restanten van het gehate Portugese imperium in de Molukken op te ruimen. Doch Drake heeft zich hier niet mee heeft ingelaten. Behalve een lading kruidnagelen kreeg hij, ter herinnering aan dit bezoek, een kostbare ring mee als geschenk voor de Engelse koningin Elizabeth I.⁶

2.1. De Molukse eilanden

Het aantal Engelse koopvaarders en boekaniers dat in de hierop volgende jaren in de Grote Oost doordrong was niet groot, voorzover ze de Indische archipel (maritiem Zuidoost-Azië) bezochten beperkten de meesten zich tot de wateren van Borneo, Java en Sumatra, waar de zo begeerde peper volop te verkrijgen was. De eerste na Drake was Thomas Cavendish (Candish), die op zijn wereldreis in 1586-1588 van de Amerikaanse westkust uit de Stille Oceaan overstak en Manilla bezocht, doch aan de Molukken (hier opgevat in de oude betekenis van de Ternate, Tidore, Bacan, Makian en Motir) voer hij voorbij (febr. 1588).⁷

Nadat in de jaren 1583-1591 Ralph Fitch tijdens een reis (deels) over land door de Oriënt inlichtingen over Oost-Indië had verzameld, maakte James Lancaster in 1591-1594 als eerste Engelsman de reis om Kaap de Goede Hoop, doch hij kwam niet verder dan Malakka en Sumatra. In 1602-1603 bereikte hij op zijn tweede reis, deze keer uitgerust door de Engelse East India Company (EIC, opgericht in 1600), Aceh (Noord-Sumatra), Priaman (West-Sumatra) en Bantam (Noordwest-Java), waar hij een factorij stichtte, doch zijn poging om de Banda-archipel te bereiken mislukte. In 1605 kwam Henry Middleton naar Ambon en de Molukken, een kwart eeuw na Drake en zes jaar nadat de Nederlandse admiraal W. van Warwijck (1599) tijdens het eerste bezoek ooit van een Nederlands schip aan de Molukken op uitnodiging van sultan Saidi Berkat (1584-1606) van Ternate een factor (koopman, agent) op zijn eiland geplaatst had. In 1605 wisten de Nederlanders te voorkomen dat Middleton op Ambon en Ternate kruidnagelen innam, maar op Tidore was men de Engelsen wel

⁴ Voor de volledige titels, zie de Literatuuropgave.

⁵ Huizinga, “Engelsen en Nederlanders in Shakespeares tijd”, 129.

⁶ Zie *The World Encompassed*, 84-95, en mijn “De Molukse archipel als Spaans-Portugees slagveld, 1500-1600”, § 5.2 elders op deze website.

⁷ *Twee Vermaarde Scheeps-Togten, Van Thomas Candish*, 18; Kerr, *A General History and Collection of Voyages and Travels*, X, 85.

terwille, in ruil voor de bevoorrading van de eilandbevolking en de verwaarloosde Portugese bezettingsmacht.⁸

De Molukkers waren na een eeuw van nauwe omgang met Europeanen en na nog veel langer handelscontacten met Javanen, Chinezen en Arabieren onderhouden en de Indische archipel tot in de uithoeken bevaren te hebben, bepaald geen nieuwelingen in het spel der internationale diplomatie. Ze wisten heel goed de rivaliteit tussen potentiële zakenpartners in hun eigen voordeel te benutten. Saidi Berkat en Mole Majimu (1599-1627),⁹ de sultan van Tidore, gaven Middleton brieven mee voor de Engelse koning James I (1566; 1603-1625). De eerste verweet de Engelsen de belofte van Drake niet te zijn nagekomen om troepen voor de strijd tegen de Portugezen en Tidorezen te zenden. Noodgedwongen had hij zich daarom tot de Nederlanders gewend. Maar indien de Engelsen alsnog een factorij op Ternate wilden openen, waartoe zijn vader destijds Drake uitgenodigd had, dan zou dat toegestaan worden, ook al zou de Compagnie dat verbieden. Mole Majimu verzocht de Engelsen om militaire assistentie tegen de Nederlandse Compagnie en de Ternatanen en deed daarvoor een beroep op de vriendschap die, zo had hij van Middleton vernomen, bestond tussen James I en Philips III van Spanje – en daardoor impliciet ook met de Portugezen.¹⁰

Met deze uitnodigingen werd voor Londen de weg naar Oost-Indië vrijgemaakt, voorzover dat nog nodig was. Ze trokken zich niets aan van de claim van de Compagnie dat de specerijeilanden haar toebehoorden en dat de eilanders wegens de contracten die ze met haar gesloten hadden geen specerijen aan derden mochten leveren. Behalve door Nederlandse en Engelse werden de Molukken ook bezocht door Chinese schepen, die vaak ook Manilla en Malakka aandeden.¹¹ De meeste reisverslagen spreken echter ook van een zich voortslepende bloedige oorlog tussen Ternate en Tidore, bestaande in ontvoeringen, onthoofdingen, brandstichting en overvallen op elkaars dorpen en schepen, alsook in de beschieting door Tidorezen van Nederlandse schepen op weg naar of op de terugweg van Ternate, die binnen schootsafstand kwamen. Dat gebeurde tegen de achtergrond van de lichtontvlambare betrekkingen tussen de Nederlanders en Spanjaarden, die beide druk in de weer waren op verschillende eilanden in de Molukken versterkingen en forten te bouwen om elkaar op afstand en vreemde handelaars weg te houden.¹²

2.2. Banda

De eerste contracten van de Nederlanders met hoofden in de Banda-archipel dateerden van 1599 en 1602.¹³ In weerwil van de instructies van de Heren XVII is de Compagnie er echter niet onmiddellijk in geslaagd met alle *orang kaya* (hoofden) een contract te sluiten, terwijl in sommige gevallen waarin dat wel lukte deze contracten later niet werden vernieuwd of nagekomen.¹⁴ Daarmee werd de deur

⁸ Salmon, *Modern History*, I, 125.

⁹ De schrijfwijze van de namen van vorsten is ontleend aan een (door de auteur ter beschikking gesteld, waarvoor dank) ongepubliceerd ms. van Hans Hägerdal.

¹⁰ Salmon, *Modern History*, I, 124.

¹¹ Op 3 april 1616, toen admiraal Joris van Spilbergen met zijn vloot op de rede van Ternate lag, kwam een Chinees vaartuig aan, dat zijn handelswaar aan land bracht. Op 12 mei zag hij op de rede van Tidore een vloot van vier Engelse schepen. De Engelse admiraal was nauwkeurig op de hoogte van de inname door de Compagnie van Ay in de Banda-archipel op 10 april, *Historisch Journael*, 64, 65; *Australische Navigatien*, 114.

¹² Salmon, *Modern History*, I, 125-126.

¹³ Heeres, *Corpus Diplomaticum*, I, nr. IV, X, XI.

¹⁴ Heeres, *Corpus Diplomaticum*, I, nr. XXX; Van der Chijs, *Banda-eilanden*, 38-52.

voor de Engelsen opengelaten, al hadden die sowieso weinig of geen belangstelling voor contracten van de Compagnie met de hoofden. Verschillende Engelsen bezochten de Banda-archipel, waaronder een schip uit de vloot van Henry Middleton in 1605 dat ongestoord door de Nederlanders muskaatnoten en foelie kon laden. In 1609 tekenden de Engelsen hun eerste contract in de Banda-archipel en stichtten er enkele factorijen, doch van een vreedzame coëxistente met de Nederlanders was al geen sprake meer. In 1615 en 1616 werden de eilanden Ay (hoewel *de facto* in handen van de Compagnie), Rozengain en Run door de *orang kaya* formeel aan de Engelse kroon overgedragen, in november 1620 gevolgd door Lontor, het hoofddorp van Groot-Banda.¹⁵ De essentie van dergelijke procedures was dezelfde als die van contracten met de Compagnie: de Engelsen kregen het exclusieve recht alle voortbrengselen op te kopen, met name muskaatnoten en foelie, en zegden namens Londen toe hun nieuwe vrienden tegen alle vijanden *i.c.* de Compagnie te beschermen. Ruim een eeuw later sprak een Engelse historicus van “a formal surrender of their country to the English; in consideration of their being protected against Dutch usurpation, and annually supplied by the English with rice, clothing and other necessaries.”¹⁶ Behalve koning van Engeland, Schotland, Frankrijk en Ierland was James sindsdien ook koning van Ay, Rozengain, Run en Lontor, waarbij opgemerkt moet worden dat Neira, Ay, Run, Rosengain en een aantal andere dorpen op Groot-Banda in de jaren 1616-1618 ook gedwongen werden contracten met de Compagnie te tekenen of bestaande te vernieuwen, waarmee ze zich (opnieuw) onder de bescherming en opperhoogheid van de Staten Generaal plaatsten.¹⁷

Hoewel de Compagnie zich in de Banda-archipel al vóór Coen's bloedig ingrijpen in 1621¹⁸ zeer gehaat gemaakt had, hebben de Engelsen ook hier weinig profijt van gehad van hun nieuw verworven vrienden. Reisverslagen en scheepsjournalen maken melding van spanningen en schermutselingen tussen beide naties en van bezoeken van Portugese koopvaarders. De positie van de Engelsen, die factorijen hadden in Lontor en op Run en een versterking met negen kanonnen op Nailaka, een koraaleilandje vlak boven Run, werd steeds uitzichtlozer. Dat werd bevorderd doordat de Engelse factorij in Bantam, die de Engelse uitvoer uit Oost-Indië overzag en contacten met Londen onderhield, hen zo goed als negeerde en van de aangekondigde militaire hulp van een Engelse oorlogsvloot onder Sir Thomas Dale in 1619 of 1620 kwam door zijn plotselinge dood niets terecht.¹⁹

3. Het Traktaat van 1619

3.1. De onderhandelingen

Niet alleen in Zuidoost-Azië, ook in Europa werd begin 17de eeuw de verstandhouding tussen de Republiek en Engeland belast door tal van kleine en grote juridische, economische, financiële, kerkelijke en politieke kwesties, zoals wederzijdse kapingen en ontvoeringen van burgers en schepen en hun opvarenden, de schuld van de Republiek bij de Engelsen en omgekeerd vanwege de inzet op haar grondgebied van Engelse troepen en hun bevoorrading, en onenigheden over visserijrechten

¹⁵ Voor de Engelse verdragen, zie Salmon, *Modern History*, I, 127-129, 132.

¹⁶ Salmon, *Modern History*, I, 127.

¹⁷ Heeres, *Corpus Diplomaticum*, I, nrs. XXX (1609; “alle de eijlanden”, minus Ay en Run), LI, LIV, LVII; Van der Chijs, *Banda-eilanden*, 52-87.

¹⁸ Over de verovering van Banda door Coen in maart 1621, zie “Beschrijvinghe van Banda”; Niemeijer, “Als eene lelye onder de doornen”; voor de contracten die vervolgens werden afgesloten, zie Heeres, *Corpus Diplomaticum*, I, nrs. LXIX, LXX etc.

¹⁹ Salmon, *Modern History*, I, 131.

voor de kust van Schotland en in het noordelijk deel van de Atlantische Oceaan (een conflict over de walvisjacht bij Spitsbergen liep in 1617 en 1618 hoog op²⁰). Ook speelde een conflict over de in- en uitvoer van geverfde Engelse lakens in de Republiek, was er sprake van heimelijke Engelse hulp aan de Spanjaarden in de Zuidelijke Nederlanden en waren er de heikele kwesties van de Engelse dissidenten in Zeeland en Holland (onder wie de vertaler van *Waerachtich Verhael*²¹) en van de kerkelijke twisten hier te lande waarvoor de Engelsen grote belangstelling hadden.²²

Ten aanzien van de territoriale en commerciële conflicten tussen de VOC en de EIC in Zuidoost-Azië werden verschillende conferenties (1613, 1615, 1619) gehouden, die bestaande problemen moesten oplossen of op zijn minst gladstrijken en toekomstige voorkomen. Men streefde ernaar de wederzijdse verlangens en eisen via een systeem van uitruilen, geven en nemen en op de lange-baan-schuiven in te kunnen passen in het grotere geheel van de onderhandelingen over genoemde en tal van andere lopende kwesties.²³

Uit ervaring wisten de Engelsen dat de Nederlanders beleefde en correcte, maar geen gemakkelijke onderhandelingspartners waren. In Indië ging het hardnekkige gerucht dat koning James ooit had toegezegd dat Engelse schepen niet verder oostwaarts dan Makassar zouden komen (en dat indien ze dat wel deden, de Nederlanders het recht hadden ze te nemen, zo nodig met geweld), daarmee de specerijeilanden aan de Compagnie latend, waartegenover Hugo de Groot in 1613 tijdens een audiëntie de koning had verzekerd dat de Nederlanders niet van plan waren de Engelsen uit Indië te verdrijven. Maar dat waren de woorden van een irenische rechtsgeleerde, die bovendien op goodwill-missie was en geen mandaat had om te onderhandelen. De VOC nam een veel uitgesprokener positie in, daartoe aangemoedigd door het feit dat ze steeds meer geld aan de specerijenhandel verdiende. Een 18de eeuwse auteur merkte op dat de specerijen voor de Nederlanders destijds meer betekenden dan de zilvermijnen van Potosi voor de Spanjaarden.²⁴ De Engelse ambassadeur in Den Haag, Sir Dudley Carleton, die qualitate qua zitting had in de Raad van State, wees zijn regering in Londen daar herhaaldelijk op. Op 14 november 1618 bijvoorbeeld berichtte hij dat in dat jaar tot dan toe acht schepen uit Indië waren aangekomen, met een lading ter waarde van in totaal “ten millions of florins” [gulden]. Hij vreesde dat “their good success and prosperity will – – – puff them up with pride, and make them less tractable”. Dat nam niet weg dat de VOC en de Staten Generaal, praktisch ingesteld als ze waren, volgens hem wel zouden inzien dat om de verdiensten op peil te houden samenwerking met de EIC onontkoombaar was: “[f]or to monopolise that trade, and maintain it by strong hand both against enemies and friends, will in short time consume all they have gained; and any misfortune either by sea or sword (to both which they will be subject, when they are at wars with all the world) will be their utter ruin.” Carleton adviseerde de Engelse onderhandelaars daarom niet zachtzinnig te zijn: “they [*i.e.* de VOC-onderhandelaars] must be roundly dealt with, and rather by way of intimidation than persuasion or inducement.”²⁵

²⁰ MacPherson, *Annals*, II, 287-288.

²¹ Zie noot 1.

²² Dudley Carleton aan Ralph Winwood, 23/8/1617, in: *Letters*, 163-165; Over de onderhandelingen, zie Muller, *Mare clausum*, hfdst 5.

²³ Dudley Carleton aan Robert Naunton, 8/11/1617 [1620?], in: *Letters*, 500-505.

²⁴ Salmon, *Modern History*, I, 132.

²⁵ Dudley Carleton aan Robert Naunton, 14/11/1618, in: *Letters*, 311-315.

3.2. Het Traktaat

Wat Zuidoost-Azië betrof, in feite het gehele gebied tussen Kaap de Goede Hoop en de antimeridiaan, was het belangrijkste resultaat het Traktaat van 2 juni 1619²⁶ dat, onder het toezien van koning James en de Staten Generaal, voor 20 jaar door de VOC en de EIC gesloten werd. De teneur was dat beide compagnieën, onder buitensluiting van derden (*i.e.* iedereen zonder VOC- of EIC-octrooi²⁷), in alle vrede en vrijheid en naar eigen inzicht in genoemd gebied handel mochten drijven (art. III). Tevens wensten beide partijen de ergste uitwassen van de onderlinge concurrentie te bestrijden. Er was geen plaats meer voor de oude vijandschap; deze werd vervangen door vriendschappelijke betrekkingen en wederzijdse hulp, en voorzover mogelijk dienden van elkaar buitgemaakte schepen en goederen te worden teruggegeven en elkaars gevangengenomen onderdanen te worden vrijgelaten (art. I). Op Java diende de peper voor gezamenlijke rekening te worden ingekocht en over beide partijen verdeeld, ieder kreeg de helft (art. V, VI). Alle specerijen moesten door beide partijen tegen vaste, onderling overeengekomen prijzen verkocht worden (art. V, VI). Om ervoor te zorgen dat alles in goede banen verliep, voeren op elk VOC-schip twee Engelse kooplieden mee en op elk EIC-schip twee Nederlandse. Op deze en andere zaken van gemeenschappelijk belang werd toezicht gehouden door een nieuw op te richten Nederlands-Engelse Raad van Defensie (Council of Defence), die in Jacatra/Batavia gevestigd was. Beide partijen kwamen verder overeen dat:

VIII. The commerce to the Molucca Islands, Banda and Amboyna, shall by common advice be so regulated, that the English Company shall have one third of all the trade there, as well for the bringing and vending merchandizes in the said islands, as for the fruits and merchandizes which grow there, and are transported from thence; and those of the United Provinces shall have the other two thirds.

IX. And with regard to the buying and dividing the said fruits and merchandizes, the principal Commissaries and Factors of the two nations residing there shall buy them at the current price, and shall respectively advise about the contingent portion falling to the one and the other by lot; and for that end they shall have free access and abode in the forts and magazines of both fides.

X. And forasmuch as so distant a commerce and traffic, and also so important, cannot be secured without a vigorous defence, this shall be done by furnishing and maintaining twenty ships of war, half belonging to the one, and half to the other Company; which number (if it be found expedient) shall afterwards be increased or diminished, by common advice, according to the exigency of occasions and occurrences: and every one of the said ships shall carry from fix to eight hundred tons, be manned with one hundred and fifty men each, armed with thirty great guns, and other necessary ammunition; the said guns to be from eight to eighteen pounders.

XXIV. And forasmuch as there has been a small dispute about the building of some new fortresses, which the English Company has judged necessary to them for the security of their people and

²⁶ De ondertekening door de betrokken partijen vond plaats op verschillende tijdstippen in juni en juli 1619.

²⁷ De Denen kregen van de Staten Generaal toestemming in Holland een schip te kopen, dat ze wilden en mochten gebruiken voor de vaart op de Coromandelkust, Dudley Carleton aan Robert Naunton, 17/2/1620, in: *Letters*, 445-447.

goods, it has been agreed, That the said question shall remain in suspence for the term of two or three years; that so having duly deliberated and advised together how many fortresses, and in what places they shall be found necessary, the said question may be resumed, and so accommodated, as that it may succeed to the common and reciprocal contentment and satisfaction of both parties.

XXVI. There shall be a free trade endeavoured to be conjointly opened and settled in China, and other parts of the Indies.

XXVII. Neither of the two Companies shall prevent or exclude the other for the future, either by fortifications or contracts they may be willing to make afterwards, from any part of the Indies; but the whole trade shall be free and common to both Companies in every place of the same.

XXX. This treaty shall be for the space of twenty years; and if, during that time, there happen any disputes that cannot be terminated by the said Council, in those parts, nor in these parts by the two Companies, the difference shall be referred to the King of Great Britain, and the said Lords the States General, who will vouchsafe to take the pains to accommodate it, to the consent and satisfaction of both Companies.

---²⁸

De Engelse onderhandelaars hebben Carleton's advies in de wind geslagen, want vrij algemeen was men het erover eens dat de VOC meer uit het vuur had gesleept dan de EIC: "but say what they [i.e. de EIC] can, things are passed as the other would have it, which makes the world suspect that they have found great friends and made much use of their wicked mammon".²⁹ Deze verdachtmaking, die erop neer kwam dat de Nederlanders onder invloedrijke, doch in de regel domme en weinig bemiddelde Schotten aan het hof van (de van Schotse afkomst zijnde) James met geld en goede woorden meer hadden weten te bereiken dan de EIC, vond haar weg in de 18de eeuwse Engelse geschiedschrijving: "it cannot be supposed that a North-Briton could have so quick a sense, or so real a concern for the interest of England as a native would".³⁰ Maar misschien was deze sneer in geval van art. VIII (pag. 6) niet geheel terecht, want het handelsvoordeel dat de VOC boven de EIC wist te verwerven was bedoeld om de Nederlanders te compenseren voor de kosten en moeiten die ze zich hadden getroost in hun strijd in Zuidoost-Azië tegen de Spanjaarden en Portugezen en voor het bouwen van forten en versterkingen. James heeft dit argument geaccepteerd, doch deze periode mocht zijns inziens niet te lang duren en hij dreigde met ingrijpen door de staat als de Hollanders en Zeeuwen na verloop van tijd niet inbonden en instemden met een evenredige verdeling van de handel. Het staken van alle vijandelijkheden en de toezegging gekaapte schepen en personen terug te geven wogen niet op tegen de verdeling van de handel in eenderde vs. tweederde (art. VIII,

²⁸ "A Treaty between the English and Dutch East-India Companies", 1-10; vgl. "An Order and Regulation, by the East-India Companies of England and the United Provinces, with relation to the Exertion of certain Articles in the present Treaty"; Salmon, *Modern History*, I, 133-135.

²⁹ John Chamberlain a. Dudley Carleton, 5/6/1619, nr. 683 in: "East Indies, China and Japan: June 1619", *Calendar of State Papers Colonial, East Indies, China and Japan*, Vol. 3, 1617-1621, ed. W Noel Sainsbury, Londen, 1870.

³⁰ Salmon, *Modern History*, I, 139.

pag. 6). Een voordeel van een vaste verdeling was overigens wel dat op die manier de kwestie van de dubbele contracten werd opgelost en nieuwe contracten niet meer nodig waren.³¹ De meeste verontwaardiging binnen de EIC wekte evenwel artikel XXIV (pag. 6), dat geformuleerd en ingebracht was door de onderhandelaars van de Compagnie en nota bene door James was goedgekeurd. De EIC had in Oost-Indië al of niet permanente factorijen (woonhuizen, opslagplaatsen, havenfaciliteiten) in Bantam, Jacatra (sinds maart 1619 Batavia), Makassar, Aceh, Jambi, Priaman, Tiku, Nailaka, in enkele kustplaatsen op Oost-Java en, sinds 1620 of 1621, op de Ambonse eilanden (met hoofdvesting in Ambon-stad en opslagplaatsen in Hitu en Larike op Ambon-eiland en in Kambelo en Luhu op West-Ceram). Doch geen van deze handelsposten bood enige bescherming in geval van een gewapend conflict. De EIC vreesde – terecht – dat haar schepen en personeel door art. XXIV geheel overgeleverd bleven aan de genade en willekeur van de Compagnie en oorlogszuchtige eilanders en prauwvaarders en dat het voor haar daardoor vrijwel onmogelijk zou zijn om zich te handhaven. Men vond het verdacht dat de Nederlanders niet hadden toegestaan dat in het Traktaat concrete plaatsen werden genoemd waar de EIC forten mocht bouwen. Een petitie van de EIC aan James om dit te corrigeren had aanvankelijk niet het gewenste effect.³² Pas in 1624, nadat de berichten over het proces te Ambon Europa hadden bereikt, eiste hij alsnog dat de Staten Generaal niet zouden verhinderen dat de Engelsen in Oost-Indië forten zouden bouwen “in plaetsen daer de Hollanders geene reele possessie of Jurisdiction hebben”.³³

3.3. James' belangen en positie

De kwestie van de Spaanse aanwezigheid in de Molukken kwam in het Traktaat niet expliciet aan de orde, maar speelde op de achtergrond een belangrijke rol. In een poging de bevoorrading van de Spaanse troepen op Ternate vanuit de Filippijnen te onderbreken, leed de Compagnie in 1617 een gevoelige nederlaag op de rede van Manilla, een nederzetting met omstreeks 700 Spanjaarden, en steun van de Engelsen zou daarom zeer welkom zijn. Het Traktaat voorzag in de vorming van een gezamenlijke vloot van zestien tot twintig Engelse en Nederlandse oorlogsschepen (art. X, pag. 6).³⁴ Hoewel erkend werd dat het profijtelijker en nuttiger was Portugese belangen en schepen op de Malabarkust aan te vallen of de Portugezen en Spanjaarden in Makassar, was het de bedoeling de schepen in te zetten om de handel op China in handen te krijgen. Bepaald werd dat men daartoe de 20 of 30 Chinese jonken zou onderscheppen die jaarlijks op Manilla voeren, dat een aanzienlijk Chinese gemeenschap herbergde. Omdat beide partijen overeengekomen waren dat Oost-Indië voor derden gesloten zou zijn, rekende de Compagnie erop dat tevens de bevoorrading van de Spaanse bezettingsmacht op Ternate vanuit Manilla onderbroken zou worden waardoor het des te gemakkelijker zou zijn die bezettingsmacht zelf aan te pakken. Hierdoor zou een belangrijke aanjager van het

³¹ “Court Minutes of the East India Company”, 30/6-3/7/1619, nr. 700, in: “East Indies, China and Japan: July 1619”, *Calendar of State Papers Colonial, East Indies, China and Japan*, Vol. 3, 1617-1621, ed. W. Noel Sainsbury, Londen, 1870.

³² “Petition of the EIC to the King”, nr. 683.I., in: “East Indies, China and Japan: June 1619”, *Calendar of State Papers Colonial, East Indies, China and Japan*, Vol. 3, 1617-1621, ed. W. Noel Sainsbury, Londen, 1870.

³³ Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 356.

³⁴ “Court Minutes of the East India Company”, nr. 712, 21-30 juli 1619, in: “East Indies, China and Japan: July 1619”, *Calendar of State Papers Colonial, East Indies, China and Japan*, Vol. 3, 1617-1621, ed. W. Noel Sainsbury, Londen, 1870.

conflict tussen de Tidorezen en de Ternatanen geneutraliseerd en de positie van de Compagnie in de Molukken aanzienlijk verstevigd worden. Daar kwam bij dat Manilla, een bisdom sinds 1581, een belangrijk centrum van de Rooms-Katholieke missie (der Jezuïeten) in Zuidoost-Azië was en als zodanig in godsdienstig opzicht een rivaal van het Protestantisme der Nederlanders en Engelsen was.

Maar afgezien van een expeditie tegen Manilla in 1620, die geleid werd door een Engelse admiraal en een Nederlandse vice-admiraal, is het er door onenigheid binnen de Raad van Defensie niet van gekomen de Spanjaarden op Ternate gezamenlijk aan te pakken of de Spaanse aanvoerlijnen vanuit de Filippijnen af te snijden. Behoudens de spectaculaire bezetting en plundering in 1624 door zeven Nederlandse oorlogsbodems van Corregidor, een eilandje dat de toegang tot de Baai van Manilla beheerste, en de vernietiging van de Spaanse vloot die het wilde ontzetten, stelde de Engelse weigerachtigheid Manilla in staat haar bezettingsmacht op Ternate uit te breiden en op havens als Makassar te blijven varen. Ook de weigering van de Engelsen begin 1621 om, binnen het kader van de Raad van Defensie, met een gezamenlijke vloot de opstandige Banda-eilanden tot de orde te roepen en aan de handel van de Portugezen aldaar een einde te maken, deed het onderlinge vertrouwen geen goed. Niet alleen de Bandanezen, ook de Ternatanen benutten de onenigheid der geallieerden om “buyten gewoonte veele insolentien te doen teghens onse Natie, hebbende verscheyden van dien op diuersche manieren gheoutrageert, ende oock sommige doot gheslaghen”. Dit was volgens de Compagnie, in strijd met haar contract met Ternate van mei 1607, onbestraft gebleven, wat vervolgens voor de diaspora-Ternatanen op West-Ceram een aansporing was de belangen van de Compagnie in de Ambonse eilanden te schaden.³⁵

De regering in Londen zat in een moeilijk parket. Ze moest een oplossing vinden voor de problemen tussen de EIC en de VOC in Zuidoost-Azië. Maar al te voortvarende steun aan de Republiek in haar conflict met de Spanjaarden druiste in tegen James' dynastieke en politieke belangen. Hij had de snel groeiende economische, financiële en militaire macht van de Hollanders en Zeeuwen echter wel nodig als buffer tegen het Spaans-Portugese imperium in Azië en elders. James had in 1608 met de Republiek (tegen betaling) een defensieverdrag gesloten, waaraan de bepaling verbonden was dat dat pas zou ingaan op het moment dat de Republiek vrede met Spanje sloot (1609). Daartegenover stond dat hij gebonden was aan een handels- en vredesverdrag (Verdrag van Londen) dat hij bij zijn aantreden in 1604 met koning Philips III († 1621) van Spanje (en Portugal) gesloten had, terwijl hij 15 jaar later verwickeld was in onderhandelingen met dezelfde Philips over een huwelijk van zijn zoon en opvolger Charles (1600; 1625-1649) met een Spaanse prinses. In dit verband toonde hij zich bereid de Habsburgs politieke en territoriale concessies te doen.³⁶ Hoewel de huwelijksonderhandelingen op niets uitliepen, zaaiden geruchten over James' bereidheid tot vrede met Spanje, gecombineerd met zijn al langer bestaande en openlijk getoonde *High Church*-voorkeur, niet alleen in Engeland maar ook in de Republiek en de rest van Europa twijfel aan de gehechtheid van het Huis Stuart aan de uitgangspunten van de Reformatie.

³⁵ *Waerachtich Verhael*, 5-6.

³⁶ Gardiner, *Prince Charles*, I, hfdst. V.

3.4. Een krachteloos traktaat

Zowel in Londen als in Den Haag leefde de stille overtuiging dat het Traktaat van 1619 weinig meer was dan een tijdelijke opschorting van de vijandelijkheden.³⁷ Maar zelfs dat was niet haalbaar en aanvallen en kapingen over en weer gingen door. In 1619 en 1620 verscheen Carleton herhaaldelijk in een vergadering van de Staten Generaal om zijn beklag te doen en “took occasion to put them in mind how slowly their good answers were followed by the effects”. Als daar niet snel verandering in zou komen, dan stond James volgens de ambassadeur maar één weg open:

Hereupon I [i.e. Carleton] prayed them to call to mind the wonted carriage of affairs in this state [de Republiek], which was in that sort, that it much blemished the sincerity of their proceedings with his majesty, and lost the love of his subjects to this state by the wrongs and injuries they suffered at sea continually: and though the hand were taken from the wheel, which turned with so much violence; yet we might find by what is now happened in the East-Indies (and this, I said, was a consequence of a resolution taken at time to enter into hostility with our men in the Moluccas) it had the same motion still. Now if his majesty should find by effects, not answerable to their word and promise, that they continued their wonted artifice in delay, and gaining of time in matter of treaty, and their violence in assailing his subjects, and spoiling them of their goods and substance without due and ready reparation, he would have cause to think they had rather *alios homines* than *alios mores*; and advise himself of other manner of proceeding than by way of treaty.³⁸

In Londen moet de irritatie over de Nederlanders wel erg groot geweest zijn, want keer op keer bleek dat dergelijke dreigementen in Den Haag en Batavia weinig indruk maakten. Drie maanden later berichtte Carleton aan James' secretaris Robert Naunton:

Concerning the proceeding of their men in the East-Indies, which they termed accidents of war, that is it (I said) his majesty complained of, that they would prosecute a war against his subjects, especially at a time when a treaty of accommodation was on foot; and now that restitution was demanded (which I had done by an express proposition in their assembly in his majesty's name) by their answer they shewed, that they did justify their merchants doings, and thereby espouse their quarrel, rather than disavow the same: in which regard, as well as many others, his majesty did remain very ill satisfied.³⁹

Londen en Den Haag konden het maar moeilijk eens worden over de aard en omvang van de conflicten en andere betwiste gebeurtenissen. Soms bleek dat er bij nader inzien weinig of niets aan de hand was of dat er sprake was van een verschillende uitleg van incidenten en regels; soms beriepen de Staten zich op het feit dat niet alle Compagniesdienaren in Oost-Indië al volledig op de hoogte waren van de nieuwe situatie of dat de VOC zich slechts verdedigde tegen aanvallen van de Engelsen of wraak namen voor aangedaan onrecht. Ze wezen de ambassadeur bijvoorbeeld op een recente

³⁷ George Calvert a. Dudley Carleton, 5/7/1619, nr. 701, in: “East Indies, China and Japan: July 1619”, *Calendar of State Papers Colonial, East Indies, China and Japan*, Vol. 3, 1617-1621, ed. W. Noel Sainsbury, Londen, 1870.

³⁸ Dudley Carleton aan Robert Naunton, 15/6/1620, in: *Letters*, 477-479.

³⁹ Dudley Carleton aan Robert Naunton, 6/9/1620, in: *Letters*, 491-493

overval door een Engels eskader onder Sir Thomas Dale op VOC-schepen voor de kust van Java in 1618, op de dood van een Nederlandse krankbezoeker door toedoen der Engelsen bij Patani en op de kwalijke rol van dezelfde Dale bij de belegering van Jacatra in januari en februari 1619.⁴⁰ Waarop Carleton op zijn beurt verschillende vijandelijkheden van de Compagnie tegen Engelse onderdanen en belangen onder hun aandacht bracht, zoals de problemen in de Banda-archipel en de overval door een Nederlandse vloot op vier Engelse schepen voor Tiku (West-Sumatra) in september 1619, korte tijd later gevolgd door de kaping van zeven Engelse oorlogsschepen die deel hadden uitgemaakt van de voormalige vloot van Dale.⁴¹ Enzovoort. Beide partijen beloofden telkens beterschap en de schade te vergoeden, waarbij de Engelsen niet moe werden te herhalen hoe grootmoedig en geduldig hun vorst was. Vervolgens ging men over tot de orde van de dag, zonder dat er ooit bevredigend verantwoording werd afgelegd.

4. Het proces van 1623 op Ambon

Dit was de sfeer in de betrekkingen tussen de Republiek en Albion aan de vooravond van het geruchtmakende proces van begin 1623. Op basis van het Traktaat van 1619 waanden de Engelsen op de Ambonse eilanden zich betrekkelijk veilig, maar de Compagnie bezag hun aanwezigheid met argusogen. Niet omdat men de Engelsen niet duldde – men was gebonden aan het Traktaat en hield zich aan de bepalingen – maar omdat men ervan overtuigd was dat ze niet te vertrouwen waren.

Aangezien de Compagnie de handelspost op Ambon reeds bezat op het moment waarop het Traktaat van 1619 gesloten werd, had ze, namens de Staten Generaal, de volledige jurisdictie over alle ingezetenen, zowel in civiele als strafrechtelijke zaken, dus ook over Engelsen, Japanners, Portugezen en andere vreemdelingen die er verbleven. Daar tegenover stond dat art. XXX van het Traktaat van 1619 bepaalde dat geschillen tussen de VOC en EIC die noch door de twee compagnieën zelf, noch door de Raad van Defensie in Batavia konden worden bijgelegd, verwezen moesten worden naar de regeringen in Londen en Den Haag, die er dan samen uit moesten zien te komen (zie p. 6). Het Traktaat bepaalde niet wat er moest gebeuren als dit laatste niet mogelijk bleek. Dat wreekte zich in de Ambon-kwestie.

De directe aanleiding van de kwestie was simpel. Op 11 februari 1623 informeerde een Japanse soldaat in VOC-dienst bij een schildwacht naar de militaire bezetting en bewapening van kasteel Victoria, de hoofdvestiging van de VOC op Ambon. Hierop werden hij en enkele andere Japanners en een Portugese VOC-employé, de slavenmeester, opgepakt, en bekenden onder marteling zo niet in opdracht dan wel met medeweten van de Engelse kooplui op de Ambonse eilanden te hebben gehandeld. Vier Engelsen werden onschuldig bevonden, de overige verdachten, tien Engelsen, negen Japanners en de Portugees, bekenden een opstand te hebben willen plegen en werden veroordeeld en op 9 maart geëxecuteerd.⁴² Volgens de een waren het helden en martelaars, die het slachtoffers waren geworden van een door J.P. Coen op de achtergrond geregisseerde samenzwering van door

⁴⁰ Dudley Carleton aan Robert Naunton, 20/8/1619, in: *Letters*, 385-387; Dudley Carleton aan Robert Naunton, 15/6/1620, in: *Letters*, 477-479. Voor de wederzijdse eisen (opgenomen in lijsten die een langere periode bestreken), zie “A Complaint, or certain Schedule of Losses”, en “The Demand of the Dutch East India Company”, 52-66.

⁴¹ Salmon, *Modern History*, I, 131.

⁴² *A true relation of the univst, crvell, and barbarovs proceedings*, 26-29. Op p. 26 wordt als datum van de executie genoemd 27 maart 1623 oude stijl, i.e. 9 maart nieuwe stijl.

onbedwingbare hebzucht gedreven Hollanders en Zeeuwen, die zich niets aantrokken van het Traktaat van 1619⁴³ – de rampen en ziekten waardoor de Ambonse eilanden hierna getroffen werden, bewezen hun gelijk.⁴⁴ Volgens de ander waren het verraders en potentiële moordenaars, die met de Spanjaarden in Makassar en Manilla en met de Ternatanen hadden samengespannen om de specerijenhandel in de Grote Oost in handen te krijgen. De verraders hadden volgens hen hun verdiende straf gekregen.

5. Gelijk en ongelijk

Beide partijen hadden zowel gelijk als ongelijk. De 17de eeuwse polemieken behandelden de gebeurtenissen hetzij als een incident, hetzij als een exempel van barbaars gedrag van de Nederlanders, hetzij als poging tot hoogverraad van de Engelsen en hun bondgenoten. Maar het was geen incident, het was de tragische finale van een conflict van decennia tussen twee ambitieuze Europese handelsnaties, die elkaar niet vertrouwden, zich niet aan verdragen en afspraken hielden of er een uitleg aan gaven die de ander niet erkende. De Compagnie kon zich niet permitteren niet waakzaam te zijn. Waarschijnlijk is dat als de Engelsen de kans hadden gekregen de Compagnie van Ambon te verjagen, ze die kans gegrepen hadden. Want had Dale in 1619 niet geprobeerd de Nederlanders uit Jacatra te verjagen? Had James niet openlijk met geweld tegen de Nederlanders bedreigd (p. 9)? Had een Engelse lid van de Raad van Defensie de Bandanezen niet gewaarschuwd toen Coen begin 1621 een strafexercitie tegen opstandige hoofden in de Banda-archipel voorbereidde? Hadden de Engelsen op Run de inwoners van Lontor, volgens het Traktaat van 1619 de vijanden van *beide* Compagnieën, niet vier kanonnen geleverd om tegen Coen te gebruiken – die ze ook gebruikt hebben – en hen ook op andere manier tegen de Compagnie geholpen en geadviseerd? Hadden de Engelsen niet buiten de Nederlanders om in de Banda-archipel muskaatnoten en foelie gekocht, wat in strijd was met het Traktaat?⁴⁵ Vanuit Nederlands perspectief konden een overval of andere ondermijnende activiteiten door de Engelsen op de Ambonse eilanden daardoor zeker niet op voorhand worden uitgesloten. De beweringen van Gabriel Towerson, Emanuel Tomson, Samuel Colson en de andere verdachten van hun onschuld en de verontwaardiging van generaties Engelse politici en historici waren (en zijn) niet geheel overtuigend.

6. Nasleep in Europa

Na deze dramatische gebeurtenissen was het snel gedaan met de Engelse presentie op de Ambonse eilanden. Ook de Engelse agent in de Banda-archipel, die had moeten aanzien hoe de Compagnie in augustus 1622 een aantal vooraanstaande inwoners van Run wegens samenwerking met de Engelsen had geëxecuteerd, verliet na het vernemen van wat op Ambon gebeurd was, overhaast zijn post en vertrok naar Java. De Engelsen die het er op Ambon levend vanaf hadden gebracht, deden eerst voor de Raad van Defensie in Batavia en vervolgens voor de Admiraliteit in Londen hun verhaal. De verontwaardiging in Engeland was algemeen en het incident bleef zeker twee eeuwen een belastend element in de betrekkingen tussen beide naties.

Maar de politieke en militaire situatie in Europa stelde aan beide zware eisen en vitale Protestantse belangen moesten worden behartigd tegenover Rooms-Katholiek Europa. Aanvankelijk gingen de Nederlanders ervan uit dat de Engelsen zich aan de afspraken zouden houden en de kwestie-Ambon

⁴³ Salmon, *Modern History*, I, 137-139.

⁴⁴ *A true relation of the vniust, crvell, and barbarovs proceedings*, 30.

⁴⁵ “Beschrijvinghe van Banda”, 76-77.

conform art. XXX (1619, zie p. 6) ter beoordeling aan de beide hoogste rechters, te weten de Engelse koning en de Staten Generaal, zouden voorleggen. Maar dat is niet gebeurd, het Traktaat moest wijken voor nationale trots der Engelsen. James en zijn Privy Council (kabinet) beschouwden zich, als benadeelde en beledigde partij, als de enige en hoogste rechters en de betrokken compagnies-dienaren waren al veroordeeld voordat ze in Holland teruggekeerd, laat staan gehoord waren. James was dan ook zeer verontwaardigd toen hem bleek dat leden van de Ambonse rechtbank⁴⁶ na hun terugkeer in Holland vrij rondliepen en dat de Ambonse gouverneur Herman van Speult niet gestraft was. Hierop dreigde hij (in oktober 1624) “dat hy sijne Onderdanen selfs soude doen hebben Justitie over d’executie in Amboina gedaen over d’Engelsche” en dat hij daarvoor “by provisie aen sijne geïnteresseerde Onderdanen hadde gheconcedeert Represalien op de Hollandtsche Oost-Indische Schepen ende Goederen”.⁴⁷ Voor de Engelsen was art. XXX (1619) een gepasseerd station.

Zijn zoon en opvolger Charles zette deze politiek van dwang en dreigementen voort en eiste herhaaldelijk dat ook Coen wegens zijn vermeende rol bij de Ambon-kwestie “na rigueur” zou worden gestraft, “[m]aer daer wiert niet veel op gelet.”⁴⁸ Ook aan zijn eis dat de auteur en vertaler van *Waerachtich Verhael* (zie p. 1) zouden worden vervolgd werd geen gehoor gegeven. Op 9 september 1625, twee dagen na het tekenen van het Verdrag van Southampton (zie p. 13) tussen beide naties, waarin nota bene een algehele amnestie was afgesproken,⁴⁹ herhaalde Charles in een *Protest* het dreigement van zijn vader en gaf de Staten Generaal achttien maanden de tijd om genoegdoening en schadevergoeding te geven.⁵⁰ Toen dat niet gebeurde liet hij in 1627 drie rijksbeladen uit Oost-Indië afkomstige VOC-schepen, die in de haven van Southampton lagen, aan de ketting leggen.

Ten aanzien van de leden van de Ambonse rechtbank beperkten de Staten Generaal zich ertoe enkele leden, onder wie Laurens de Maerschallck, een lichte vorm van huisarrest op te leggen, doch dat vonden de Engelsen onvoldoende. Vervolgens werd een speciale rechtbank ingesteld, met mogelijkheid van beroep, die de klachten van de Engelsen tegen Coen, de Ambon-rechters en andere zaken moest onderzoeken. Doch dit kostte tijd, bovendien weigerden de Engelsen hun medewerking te verlenen en bepaalde processtukken en getuigen op te zenden – het opnieuw verhoren van getuigen (i.e. de overlevenden van Ambon) vijf of zes jaar na dato werd als te groot risico beschouwd; ze waren al door de Admiraliteit verhoord en met hun verklaringen dienden de Nederlandse rechters genoeg te nemen. De Engelsen eisten bestraffing van de betrokkenen, geen nieuw proces. Doch dit zou betekenen dat het Nederlandse recht buiten spel werd gezet en dat Nederlandse onderdanen volgens de Engelse wet terecht en gestraft zouden worden. Dat was voor Den Haag uiteraard niet aanvaardbaar, ook al niet daar op deze manier eventuele wandaden en schendingen van het Traktaat van 1619 door de Engelsen niet meegewogen zouden kunnen worden.

Doch de Engelsen waren doof voor dit soort argumenten. In februari 1628 klaagde Carleton dat “haer Heerlijckheden [de Staten Generaal] syn seer moeyelijck te verstaen, dat daer in niet meer

⁴⁶ De leden van de rechtbank waren Jacob Cooper, Jan Jacobsz. Wyncoop, Laurens de Maerschallck, Jan van Leuwen, Pieter van Santen, Jan Joosten, Harman Craijvanger, Roelant Teller, Jan Jansz. van Nieupoort en Vincent Corthals. Zie <http://resources.huylgens.knaw.nl/besluitenstatengeneraal1576-1630/BesluitenStaten-generaal1626-1651/silva/sg/resoluties/1628/05/16/resoluties/18>.

⁴⁷ Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 356-357.

⁴⁸ Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 478.

⁴⁹ “Verbonds Tractaet van Ligue offensive en defensive”, art. XXXIX.

⁵⁰ “Protest vanden Koninck van Engelandt over het intrecken van de brieven van Represalie teghen d’Oost-Indische Compagnie voor desen verleent.” Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 652.

gheavanceert en is”.⁵¹ Drie maanden later deelde hij hen mee “als dat, indien men geen korte ende goede Iustitie dede, zyn Majesteyt al noch bleef by d’intentie van sich te dienen van ’t selve Protest, ende zijn rechtvaerdige wrake te nemen”.⁵² Toen Carleton, sinds mei 1626 Lord Carleton d’Imbercourt en sinds juli 1628 Viscount Dorchester, weigerde het *Protest* terug te nemen, kreeg hij, toen hij eind april 1628 op het punt stond vanuit Den Haag naar Londen te vertrekken, een *Contre Protest* overhandigd (dat hij pertinent weigerde in ontvangst te nemen, doch dat hij in Londen tot zijn verontwaardiging toch in zijn koffer aantrof), waarin het Nederlandse standpunt herhaald werd dat de Engelsen hun klachten nog nooit aan een Nederlandse rechtbank hadden voorgelegd en slechts bestraffing op hun voorwaarden eisten. Dit was in strijd met art. XXX van het Traktaat van 1619 (zie p. 6). De Engelsen hadden bovendien geen jurisdictie over de onderdanen van de Republiek en men was – terecht – van oordeel dat ook de Nederlandse rechtsgang zijn beloop moest hebben. Dat daar geen schot in zat kwam door de weigering van de Engelsen daaraan mede te werken.⁵³ Ook nadat Carleton in juli 1628 naast Sir John Coke tot Secretary of State benoemd was, bleven de Engelsen, niet geheel vrij van arrogantie doch vruchteloos, bij hun eisen. Hoewel eind 1628 de drie in de haven van Southampton aan de ketting gelegde VOC-schepen werden vrijgegeven, herhaalden de Engelsen op gezette tijden hun eisen.⁵⁴ Verschillende pogingen om de kwestie langs diplomatieke weg af te handelen liepen op niets uit. Het huisarrest van een aantal Ambon-rechters bleef nog enige jaren gehandhaafd, waarna de kwestie naar de achtergrond verdween.

7. Nasleep in Oost-Indië

Bevrijd van het vooruitzicht van een Spaanse bruid en van de politieke en diplomatieke complicaties die zo’n huwelijk met zich zou hebben meegebracht, sloot Charles een paar maanden na zijn troonsbestijging met de Republiek een verdrag dat in het verlengde lag van bestaande verdragen uit de tijd van Elizabeth en James. In deze Offensieve en Defensieve Alliantie van Southampton van 7 september 1625 werd bepaald dat beide partijen “ghehouden sullen zijn naer hun vermogen de welstant, sekerheydt, ende voordeel van malkander te bevorderen, ghelijck oock de schade, verswacking, en de onderganch van de gesejde Coning van Spagnien hun gemeene vyandt te betrachten”, niet alleen in Europa maar overal ter wereld. Een van de middelen was het onderscheppen en vernietigen van de Spaanse (en Portugese) retourvloeten op weg van West- en Oost-Indië naar Europa.⁵⁵ Gelijktijdige onderhandelingen over een aanval van een gezamenlijke Engels-Nederlandse vlooteskader op Cadiz, sinds 1519 met Sevilla de thuishaven van de Spaanse Indië-vloten, mislukten weliswaar, maar ten aanzien van de strijd tegen de Spanjaarden en Portugezen in Azië werd men het snel eens. Hiertoe kon worden teruggegrepen op afspraken uit 1619 over een gezamenlijke Engels-Nederlandse vloot, die (na een aanpassing in omvang en organisatie) daartoe kon worden ingezet (art. X, pag. 6).⁵⁶ De vooruitzichten waren overigens niet goed, daar die vloot wegens voortdurende meningsver-

⁵¹ Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 756, 840.

⁵² Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 763. Zie noot 48.

⁵³ Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 763-765.

⁵⁴ Van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 908-911, 989, spec. 1073 (1630).

⁵⁵ “Verbondts Tractaet van Ligue offensive en defensive”, art. V, VI; “A Treaty of a League Offensive and Defensive”, art. V, VI; “Historical preface”, in: *Letters*, x.

⁵⁶ “A Treaty between Charles I. King of Great Britain, and the United Provinces of the Low-Countries.”

schillen binnen de Raad van Defensie tot dan toe slechts eenmaal was ingezet. Zelfs die ene keer was niet zonder problemen verlopen, blijktens een polemiek die naderhand ontstond.⁵⁷

Door vervolgens te bepalen dat er geen sprake was van “eenige innovatie of vernieuwing, interruptie of afbreuck, of verandering in de Vryheyt van de Scheepvaart en Koophandel in de Koninckrijcken, Staten ende Landen van zijn gheseyde Majesteyt, ende der gheseyde Heeren Staten” (art. XL), die bestond op het moment dat het Verdrag van Southampton werd gesloten, kwamen beide partijen overeen dat de rechten en aanspraken van de EIC op vrijheid van handel in Oost-Indië, conform de bepalingen in het Traktaat van 1619, gehandhaafd bleven. Evenals de Denen, hadden de Engelsen een factorij te Makassar. Ook hun factorij in Bantam bleef bestaan, maar ze dachten er vooreerst niet aan deze rechten en aanspraken ten aanzien van de Molukken, Banda-archipel en Ambonse eilanden uit te oefenen. De specerijen die ze wilden hebben waren ook in Makassar en op Java, Sumatra en Borneo te krijgen.

Soms zwierven er in de Grote Oost Engelse (en Franse, Deense, Portugese, Spaanse en andere Europese) huurlingen, vagebonden, gedroste VOC-soldaten en avonturiers rond. Indien ze in handen van de Nederlanders vielen, dan werden ze, voorzover ze als een bedreiging van rust en orde werden gezien, onder bijstand van een predikant of ziekentrooster opgehangen; zo niet, dan werden ze opgesloten, gedwongen ingelijfd in een VOC-garnizoen of in een enkel geval na verloop van tijd vrijgelaten. Spaanse en Portugese gevangenen werden soms geruild tegen Nederlanders in Portugese, Spaanse of Tidorese gevangenschap. De expansiedrang van de Makassaarse rijken van Gowa en Talloq (Zuid-Celebes), die niet onderdeed voor die van de Nederlanders en gebleken was in de gewelddadige onderwerping en islamisering van Sumbawa (1616, 1618/9, 1626) en de verovering van Buton (1626), zorgde in de Grote Oost soms voor onrust onder de bevolking. In 1636 deed het gerucht de ronde dat de Makassaren een aanval op Ambon in de zin hadden en daarbij steun kregen van Engelsen, Ternatanen en Portugezen.⁵⁸ Doch hoewel de VOC en de Makassaren tot aan de ontmanteling van hun imperium in de jaren 1660 op voet van oorlog leefden en meerdere zeeslagen uitvochten, deden zich (voor de Compagnie) verder oostelijk geen onbeheersbare problemen voor.

⁵⁷ Antwoorde, 5-6.

⁵⁸ Zie bijv. document 84, in: *Bronnen*, I/1. Vgl. Jacobs, *The Jesuit Makasar documents (1615-1682)*, 9.

Literatuuropgave

Aitzema, L. van, *Saken van Staet en Oorlogh, In, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, Beginnende met het Jaer 1621, ende eyndigende met het Jaer 1632*. [Deel I]; Den Haag: Johan Veely, e.a., 1669

Antwoorde vande Duytsche Relatie, aengaende die ghepretendeerde Conspiratie vande Engelschen in Amboyna in Oost-Indien. 1624

Australische Navigatien Ontdeekt door Iacob Le Maire ende Willem Cornelisz. Schouten. Inde Jaeren 1615. 1616. 1617, in: Johan van Twist, *Generale Beschrijvinghe van Indien*. Batavia: Druckerye vande Gansen Pen, 1638

“Beschrijvinghe van Banda”, in: Johan van Twist, *Generale Beschrijvinghe van Indien*. Batavia: Druckerye vande Gansen Pen, 1638

“Barbarous Proceedings against the English at Amboyna, in 1622”, in: *The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and its Dependencies*, 11 (jan.-juni 1821), 330-338

Bronnen betreffende de geschiedenis van Kerk en School in de gouvernementen Ambon, Ternate en Banda ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1605-1791. Vijf delen; bezorgd door H.E. Niemeijer en Th. van den End, m.m.v. G.J. Schutte. Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Grote serie 264. (Den Haag: Huygens ING (KNAW) 2015), I/1: *Gouvernement Ambon 1605-1690*.

A Collection of Voyages and Travels, consisting of Authentic Writers in our own Tongue, which have not before been collected in English, or have only been abridged in other Collections etc. Deel II. Londen: T. Osborn, 1745

“A Complaint, or certain Schedule of Losses, which the Merchants of the English Company trading to the East Indies have sustained in the said Indies, and the South Sea, from the Merchants of the Dutch Company trading in the Indies aforesaid, for which Reparation is required on the Part of the foresaid Merchants of the English Company, before the Lords Commissioners of both Nations”, en “The Demand of the Dutch East India Company, who affirm it to be a just Claim of the Monies which they expect as Satisfaction from the English Company”, in: C. Jenkinson, *A collection of treaties of peace, commerce, and alliance between Great-Britain and other powers, from the year 1619 to 1734 etc*. 3 Delen, deel I (Londen: J. Debrett, 1785), 52-66

Gardiner, S.R., *Prince Charles and the Spanish Marriage: 1617-1613*. 2 delen; Londen: Hurst and Blacket, Publishers, 1869

Historisch Journael vande Voyagie ghedaen met zes Schepen, --- Onder 't gebiedt vanden Heere Joris van Spilbergen, als Commandeur Generael over de Vlote, in den Jaere 1615. 1616. 1617.

Huizinga, J., “Engelsen en Nederlanders in Shakespeares tijd”, in: J. Huizinga, *Verspreide opstellen over de geschiedenis van Nederland*. (Athenaeum Boekhandel Canon. A.W. Sijthof: 1982) 119-149

Jacobs, H., ed. & annot., *The Jesuit Makasar documents (1615-1682)*. Rome: Jesuit Historical Institute, 1988

Kerr, R., *A General History and Collection of Voyages and Travels, arranged in systematic order*. Deel X. Edinburg: Wm. Blackwood e.a., 1814

Letters from and to Sir Dudley Carleton, Knt. during his Embassy in Holland, From January 1615/16, to December 1620. 2de ed. Londen: 1775

MacPherson, D., *Annals of Commerce, Manufactures, Fisheries and Navigation etc.* 4 delen. Londen: Nichols and Son, 1803-1805

Muller, S., *Mare clausum*. Amsterdam: Fr. Muller, 1872

Niemeijer, H.E., “‘Als eene lelye onder de doornen’. Kerk, kolonisatie en christianisering op de Banda-eilanden 1616-1635”, in: *Journal for the History of Dutch Missions and Overseas Churches*. Vol. 1, nr. 1 (1994), 2-24

“An Order and Regulation, by the East-India Companies of England and the United Provinces, with relation to the Exertion of certain Articles in the present Treaty”, in: C. Jenkinson, *A collection of treaties of peace, commerce, and alliance between Great-Britain and other powers, from the year 1619 to 1734 etc.* (Londen: J. Almon, J. Debrett, 1781) 10-16

“Protest vanden Koninck van Engelandt over het intrecken van de brieven van Represalie teghen d’Oost-Indische Compagnie voor desen verleent”, in: L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh, In, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, Beginnende met het Jaer 1621, ende eyndigende met het Jaer 1632*. Deel I. (Den Haag: Johan Veely, e.a., 1669), 476-477

Salmon, Th., *Modern History: or, the present state of all nations*. Drie delen, deel I, 3de ed. Londen: T. Longman, e.a., 1744

Sprunger, K., *Dutch Puritanism. A History of English and Scottish Churches of the Netherlands in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden: E.J. Brill, 1982

Stapel, F.W., “De Ambonsche ‘Moord’ (9 Maart 1623)”, *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*. Deel 62/1 (jan.-mrt. 1923) 209-226

“A Treaty between the English and Dutch East-India Companies, relating to the differences that had arose between them. At London, the 2d of June, 1619”, in: C. Jenkinson, *A collection of treaties of peace, commerce, and alliance between Great-Britain and other powers, From the Year 1619 to 1734 etc.* (Londen: J. Almon, J. Debrett, 1781) 1-10

“A Treaty between Charles I. King of Great Britain, and the United Provinces of the Low-Countries, for joining twenty Dutch Men of War to the English Fleet, consisting of Eighty two Ships, for attacking Cadiz; which however came to nothing. At the Hague, the 2d of August 1625”, in: S.W., *A General Collection of Treatys, Manifesto's, Contracts of Marriage, Renunciations, and other Publick Papers, from the Year 1495, to the Year 1712*, ([Londen], 1732), deel II, 246-247

“A Treaty of a League Offensive and Defensive between Charles I. King of Great Britain, and the United Provinces of the Low Countries. At Southampton, the 17th of September 1625”, in: S.W., *A General Collection of Treatys, Manifesto's, Contracts of Marriage, Renunciations, and other Publick Papers, from the Year 1495, to the Year 1712*, ([Londen], 1732), deel II, 248-258

A true relation of the vniust, crvell, and barbarovs proceedings against the English at Amboyna In the East-Indies, by the Netherlandish Governovr and Covncell there. Also the copy of a Pamphlet, set forth first in Dutch and then in English, by some Netherlander; falsely intituled A Trve Declaration of the Newes that came out of the East-Indies with the Pinace called the Hare, which arrived at Texel in Iune, 1624. Together with an Answer to the same Pamphlet. By the English East-India Company. 3de dr.; Londen: N. Newberry, 1632

Twee Vermaarde Scheeps-Togten, Van Thomas Candish, Engels Edelman, De Eerste rond-om den geheelen Aard-kloot, Gedaan in het Jaar 1586. en vervolgens. Etc. Nu alder-eerst uyt het Engels vertaald. Leiden: P. van der Aa, 1706

“Verbondts Tractaet van Ligue offensive en defensive”, in: L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh, In, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, Beginnende met het Jaer 1621, ende eyndigende met het Jaer 1632.* (Den Haag: Johan Veely, e.a., 1669) 473-476

Waerachtich Verhael Vande Tidinghen ghecomen wt de Oost-Indien, met the Iacht ghenaeamt de Haze, in Iunio 1624. in Texel aenghelandt. Aengaende De Conspiratie ontdeckt inde Eylanden van Amboyna: ende de straffe by Iustitie daer op gheuolcht. In Martio 1624. veruat by missiue. Ghedruckt int Iaer 1624.

The World Encompassed By Sir Francis Drake, Carefully collected out of the notes of Master Francis Fletcher Preacher in this imployment, and divers others his followers in the same. Londen: Nicholas Bourne, 1628